

At finde sin stemme igennem legens magiske univers og mødet med voksne, som ser barnet

Inspirationshæfte med udspring i et udviklingsprojekt
i daginstitutionen Martha Hjemmet , Nørrebro, København

OM LÆRINGSMILJØER – LEG – BØRNEPERSPEKTIVER – DIGITAL DANNEELSE

Støttet af BUPLs Udviklingspulje

At finde sin stemme igennem legens magiske univers og mødet med voksne, som ser barnet

Inspirationshæfte med udspring i et udviklingsprojekt i daginstitutionen Martha Hjemmet, Nørrebro, København

OM LÆRINGSMILJØER – LEG – BØRNEPERSPEKTIVER – DIGITAL DANNELSE

Støttet af BUPLs Udviklingspulje

Indholdsfortegnelse

Indledning 3

Formål med projektet 5

Metode 6

Digital dannelse 10

Leg 13

Inddragelse af børneperspektiver 20

Afrunding 30

Litteraturliste 32

Indledning

Via støtte fra BUPLs Udviklingspulje blev det muligt for os at sætte et udviklingsprojekt i søen. Et projekt der tog sit udspring i ønsker fra pædagogerne om at blive klogere på læringsmiljøer med fokus på børneperspektiver, leg og digital dannelse.

Vi er Martha Hjemmet, som er en selvejende daginstitution på Nørrebro i København med i alt 170 vuggestue og børnehavebørn fordelt på 10 stuer.

I dette hæfte vil du kunne læse om vores erfaringer med udviklingsprojektet. Både lidt om, hvordan vi gjorde. Altså hvilke metoder vi anvendte for at komme tættere på ny viden, som vi i sidste ende kunne omsætte til praksis.

Du vil også kunne læse om vores erfaringer med forløbet samt om nogle af de hovedpointer, som vi trak ud af at have gennemgået dette udviklingsprojekt.

Hæftet baserer sig på citater fra de involverede pædagoger. Vi har valgt at lade dem være ganske centrale i hæftet i og med, at dette er et praksisnært udviklingsprojekt, der fra starten blev initieret af pædagogernes behov for lære nyt og mere om de nævnte emner. Det er samtidigt pædagogerne i vores institution, som har taget favntag med de mange øvelser, udfordringer og også omsat den teoretiske viden til meningsfuld praksis for dem. Derfor er det deres stemmer, der vil fylde i hæftet.

Der vil være få referencer til projektets teoretiske bagkatalog, men man kan se, hvad der danner vores teorihorisont i litteraturlisten bagerst i hæftet.

Visse elementer i evalueringen kan ude fra set synes indlysende, men sandheden er den, at det

du kaster lys på giver du liv. Dette udviklingsprojekt har udover at give os ny viden ligeledes givet os et revitaliseret og stærkere fokus på elementære aspekter ved pædagogisk praksis. Nemlig at inddrage børnenes perspektiver samt at sikre plads til legen i vores læringsmiljøer igennem hele dagen.

Den største og fineste læringspointe og som er værd at give videre er, at der sker noget magisk, når du zoomer ind på et område. Noget vokser, og støjen i ens opmærksomhed sorteres fra for en stund, og du kan pludselig se noget foran dig, der tidligere fremstod lidt diffust som omgivet af tåge. Derfor er det vigtigt, at man som fagperson nogle gange får muligheden for at træde et skridt tilbage og zoome ind på et givent emne alene for at skærpe sit blik og blive klogere på sin praksis. Når en hel personalegruppe gør det igennem en længere periode, så kan det for alvor generere nye erkendelser og fornyet inspiration til hverdagen i institutionen.

Under evalueringen af projektet fremgik det meget tydeligt, at der var en stor glæde og taknemmelighed ved at have været en del af et fælles udviklingsprojekt på selve arbejdspladsen. Endda et hvor emnet oprindeligt var initieret af pædagogerne selv. Man behøver ikke være uddannet i læringsteorier for at kunne gennemskue at graden af motivation øges stærkt på denne måde. Det opleves stærkt meningsfyldt at indgå i et sådan forløb, da man selv har været med til at afdække udviklingsbehovet. Holdningen var, at det at alle har gennemgået et fælles forløb har givet så meget mere, end hvis enkelte havde været sendt afsted på et kursus. På den her måde har det gennemsyret hele huset og alle har været optaget af at lære noget nyt om de samme emner. Man har dygtiggjort sig side om side – og man har løbende kunne sparre med sin kollegaer og ikke mindst inspireres af sine kollegaer. Det er af uvurderlig betydning

for kvaliteten af et fagligt løft på en pædagogisk arbejdsplads.

Det er vigtigt at understrege, at det der formidles i dette hæfte er alene vores erfaringer og vores tolkninger af givne teoriaspekter . Det tager alt sammen sit afsæt i Martha Hjemmets værdihorisont og forståelse af pædagogisk praksis. Det er op til andre pædagoger at finde deres vej med disse emner, som vi har behandlet. Håbet er at vi med et hæfte som dette kan være med til at give også andre pædagoger end dem på Martha Hjemmet en ny linse til at se igennem, som kan inspirere. Derudover er det vores ønske, at andre daginstitutioner må få lyst til at kaste sig ud i egne udviklingsprojekter, der måtte være meningsfulde for dem.

God læselyst.

Helle Bøgelund Frederiksen

Cand. Pæd. i Generel Pædagogik
Pædagogisk Udviklingsleder i Martha Hjemmet

Formål med projektet

Baggrunden for dette udviklingsprojekt er, at vi med den nye styrkede læreplan var blevet ekstra opmærksomme på at forsøge begribe det brede læringsmiljø begreb. Altså at læring ikke er kun noget, der er forbundet med aktiviteter, men at læringsmiljø er allevegne – hele tiden. Fra børnene træder ind af døren om morgenen til de skal hjem igen om eftermiddagen. Og vi som pædagogiske voksne har ansvaret for det læringsmiljø, der omgiver børnene.

Vi ønskede at skabe de bedste betingelser for børnenes trivsel og udvikling ved dels at begribe denne nye måde at tænke og arbejde med læringsmiljøer og dels at kunne optimere de læringsmiljøer vi skaber for børnene – og i dette udviklingsprojekt med særligt fokus på børnenes perspektiver, legen samt digital dannelse.

Vi som pædagoger har ofte en selvforståelse, der handler om, at vi i vores arbejde selvfølgelig lytter til børnene, som vi er sammen med. Vi

ved godt, at det er vigtigt at tage højde for deres perspektiver. Med et udviklingsprojekt som dette blev vi opmærksomme på, at den selvforståelse har godt af at blive justeret en smule. Det er lidt ligesom med emnet køn. Langt de fleste pædagoger mener ikke, at de gør forskel på børn ud fra deres køn, men forskning viser, at det gør vi. Vi er bare sjældent klar over det. Det samme med pædagoger og børneperspektiver. Det klinger indlysende, at børnenes perspektiver er vigtige, men vi skal udvide vores opmærksomhed til at få forståelse af, hvordan vi rent faktisk kan se og høre børnenes perspektiver, inkludere dem i vores planlægning og tilbyde reel medbestemmelse. Det trækker nemlig for os at se direkte tråde til demokrati i børnehøjde og en understøttelse af et dannelsesperspektiv, hvor demokrati er en central værdi. Vi oplever at stå i en brydningstid, hvor demokratiforståelser ikke uden videre overleveres, men hvor alt for mange tager det for givet. Vi er inderligt optaget af vores forpligtelse som pædagoger til at være med til at understøtte en demokratisk dannelsesproces hos børnene.

Vi var nysgerrige på disse 4 emner, der både er direkte beslægtede og så alligevel ikke nødvendigvis. Vi ville blive dygtigere til at skabe en dynamik imellem de 4 ”fænomener” – altså *læringsmiljøer* samt *inddragelse af børneperspektiver, leg og digital dannelse* herunder pædagogisk dokumentation.

Vi ønskede, at få mere viden samt inspiration til, hvordan vi kan dokumentere vores arbejde med læringsmiljøer og inddrage børnenes perspektiver. Vi forestillede os, at det var oplagt at inddrage digitale redskaber til at understøtte dette. Tesen var, at bliver vi dygtigere til at anvende digitale redskaber meningsfuldt i f.eks. dokumenterende processer så, vil vi opleve at stå stærkere, når vi skal evaluere vores praksis – altså vores arbejde med læringsmiljøer.

Der er også læringsmiljøer forbundet med de daglige rutine situationer såsom garderobe, måltidet samt bleskift og lignende. Det var for os en ny måde at gå til arbejdet med læringsmiljøer. Læringsmiljøer er også de zoner, hvor børnene kan lege. Vi blev meget optaget af, hvordan vi som pædagoger kan medvirke til at skabe de bedste læringsmiljøer, der lægger op til leg og som indbyder til stimulerende, fantasifulde, udviklende lege. Optaget af hvordan legen i det hele taget kunne få en central plads igennem hele dagen på Martha Hjemmet.

I dette hæfte anvendes vendingen ”at finde eller få sin egen stemme”. Dermed menes ikke konkret en stemme med lyd på. Det skal forstås som i betydning af, at målet for det enkelte menneske er i vores optik, at personen får en følelse af, at det personen ytrer har værdi. At man er af betydning for et fællesskab og en

værdig medspiller, som andre lytter til og tager alvorligt. Det er målet. Og i den forstand er stemme en symbolsk størrelse i og med, at den kan indtage forskellige variationer og udtryk, der kan transcenderes via f.eks. musik, teater, at skrive, kropslige udtryk o.s.v. Men man har fundet sin stemme, og på vejen dertil har pædagoger en stor betydning samt de fællesskaber, som barnet har adgang til.

Metode

Vi kan anbefale at metode triangulere ved et udviklingsprojekt som dette. Det er ikke forskning vi har bedrevet, men vi har hele vejen igennem ønsket, at projektet skulle generere ny viden som kunne give et kvalitetsløft ind i vores arbejde, og som havde relevans for andre daginstitutioners pædagoger. For at sikre så vide erfaringsoplevelser som muligt valgte vi at

anvende en del forskellige metoder. Dels skulle det medvirke til, at alle kunne afprøve sig selv og videregive sine læringspointer i en, for den enkelte, meningsfuld metode variant. Det giver ikke helt mening at tale om validitet i et udviklingsprojekt som dette, men med denne form for metodetriangulering har vi alligevel indkredset en vis substans, der indikerer generelle tendenser i pædagogernes erfaringsdannelse.

Så kombinationen med forskellige metodiske tilgange til et udviklingsprojekt er befordrende i forhold til pædagogers praksis, hvor vi jo i bund og grund forsøger at indkredse det uartikulerbare.

Et centralt aspekt ved et udviklingsprojekt, der tager sit udspring i praksis, må i vores optik være, at man også tilføjer ny teoretisk viden. Faglige aspekter der kan belyse og perspektivere vores erfaringer og favntag med projektet fra netop praksissiden. Vi gjorde det ved at invitere forskellige undervisere og forskere ind og holde oplæg samt udvælge fagtekster om emnerne, som vi beskæftigede os med.

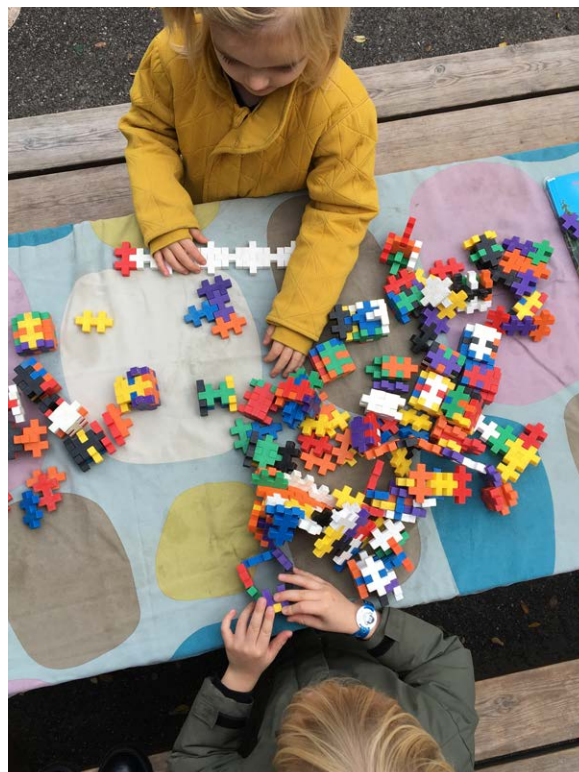
Hver gang man havde læst en ny tekst, så var der opfølgende refleksionsspørgsmål, der skulle besvares skriftligt. Det kan synes som at være tilbage på skolebænken igen, hvilket vi heller ikke ser noget galt i. Dog var intentionen med at nedfælde sine refleksioner over den læste tekst, at den enkelte fastholdt og huskede centrale læringspointer.

Disse skriftlige besvarelser sendte de til leder og tovholder på projektet. Det er vigtigt at pointere her, at der var afsat god tid til dette. Det gjorde til gengæld, at der kom meget positiv respons angående opgaven. Det havde været fantastisk med mulighed for fordybelse. Dette afspejlede sig også i besvarelserne, der bevidnede høj faglighed og meget seriøse og flotte faglige overve-

jelser, der overgik, hvad vi typisk ser bragt frem til pædagogmøder, hvor man dels har kort tid til refleksion samt mundtlig fremlæggelse, og hvor man kommer direkte fra praksisrummet defineret ved handletvang.

Vi arrangerede flere gange særlige stunder, hvor man individuelt kunne gå fra i nogle timer til enten læsning af fagtekster eller til at fordybe sig i nogle arbejdsspørgsmål relateret til projektet. Det er så afgørende for den faglige udvikling, at der også afsættes tid dertil.

Via projektets støtte fra BUPLs Udviklingspulje blev det muligt for os at afholde hele workshopdage på skift for alle pædagogerne. Pædagogerne var købt fri til at indgå i denne workshop, der var rammesat til at vare en hel dag. De mødtes et sted udenfor huset i mindre grupper på tværs af stuerne. Inden da havde de læst et udvalg af fagtekster om emnerne relateret til projektet. De skulle så ud fra dem diskutere nogle givne arbejdsspørgsmål. Den klare fordel er at man

som pædagog ikke netop skal gå fra praksis til et fagligt refleksionsrum, hvor man formentlig ligeledes aktiverer forskellige dele af hjernen. Her var der ro til at koncentrere sig om den faglige dialog, der var perspektiveret ved teoretiske aspekter. Det havde uvurderlig betydning for pædagogerne. Der var meget stor enighed om, at en sådan dag var utrolig givende for den faglige refleksion samt videndeling i fagfællesskabet. Der hersker ingen tvivl hos os om at netop mangel på tid til faglig fordybelse og dialog er noget af det pædagogfaget især indenfor dagtilbudsområdet lider under.

På workshop dagen indgik desuden videomateriale af kollegaers samvær med børnene. Disse blev afspillet på møderne. Derefter reflekterede man og analyserede herover ud fra fokus spørgsmål såsom: Hvordan blev børnenes perspektiver inddraget af den pågældende pædagog? Hvilket læringsmiljø etablerede pædagogen på klippet? Hvordan tror i barnet/børnene

oplevede situationen? Beskriv det legende element i videoklipet.

At analysere og evaluere på baggrund af videomateriale fra praksis giver en enestående mulighed for at se nye perspektiver, for spejling og erkendelser der ikke gives på anden vis.

Det har vi igennem årene arbejdet med on and off og er helt klart noget, som vi vil anvende i endnu større grad fremover. Et såkaldt positivt bi-produkt ved denne metode er at den medvirker til at nedbryde eventuelle barrierer for den enkelte i forhold til at få spejlet og dermed evalueret sin praksis. Jo oftere man prøver dels at give feedback til kollegaer, som er filmet men også og ikke mindst at se sig selv, des mere afslappet bliver man for at indgå i dialog herom.

Dette er et utrolig vigtigt element i også evaluering af pædagogisk praksis. Vi vil fremhæve her, at en høj faglighed er for os at se funderet

i en høj grad af dialogisk kompetence. Det er helt afgørende for, at vi bliver dygtigere, at vi tør spejle kollegaers praksis men også at turde få kastet lys på egen praksis. Det er sådan, at vi dels spotter såkaldte blinde vinkler/blinde pletter, dels bliver mere bevidste om egen formåen og egne virkemidler og samtidigt også lærer at indtage nye positioner. Det er samtidigt og meget grundlæggende sådan, at vi sikrer så mange perspektiver på barnets situation og behov, bringes i spil. Dette er vigtigt for at sikre barnet de bedste udviklingsmuligheder og trivsel. Transparens og dialog er kodeordene.

I relation til dette projekt var det desuden en metode til at stille skarpt på, hvordan vi bliver mere sensitivt registrerende og lydhøre overfor børnenes perspektiver.

Små videoklip af praksis blev en fast del af projektet. Dels filmede pædagogerne hinanden og dels filmede en afdelingsleder rundt om i huset på forskellige tidspunkter.

Disse små klip skal typisk ikke vare mere end mellem 3-6 minutter. Det bliver for længe at bevare fokus for dem, som skal se det, hvis de er meget længere. Derudover er de i denne korte version meget nemme at anvende og have med på personale og pædagogmøder til fælles refleksion og analyse. Det kan blive et fast punkt igennem en periode, at man starter et møde med et lille videoklip og efterfølgende dialog om det. Pædagogerne gav udtryk for at det er meget givende at se praksis folde sig ud på den måde i et forum, hvor der er ro omkring en og en fælles rettet opmærksomhed på, hvad som foregår i klippet. Alle kan spejle sig ind i det og vi fik særdeles mange spændende samtaler ud af de bl.a. forskellige dilemmaer, der udfoldede sig i klippene, og som alle kan genkende fra egen praksis. At anvende videoklip fra praksis kan varmt anbefales til både at højne kvaliteten af

den fælles faglige dialog men også til at styrke praksislæringen og ikke mindst den pædagogfaglige identitet.

En anden metode vi anvendte var at pædagogerne på tværs af stuer gik ind og observerede hinanden. Nogle satte sig ned så usynlige, som de nu kunne være i rummet, og skrev deres observationer ned, mens andre deltog i eks. en samling og noterede bagefter deres observation af kollegaens samspil med børnene.

Det der blev kigget efter var et eller flere af følgende observationspunkter:

- Hvad er det for et læringsmiljø der udfolder sig for børnene?
- Hvilken plads får legen?
- Bliver der inviteret ind til leg?

De skriftlige noter på observationen blev derefter sendt videre til mig som tovholder på projektet og mundtligt overleveret som feedback til den pågældende kollega, som blev observeret.

En del af projektet var at anvende børneinterviews i ønsket om at inddrage børneperspektiver mere. Vi havde en del spændende diskussioner om dette med baggrund i tekster vi læste om emnet samt de erfaringer vi gjorde os hermed.

Vuggestuen havde sine udfordringer med begrebet: ”børneinterviews”. Hvordan omsætter man det i praksis med børn, som ikke har eller ikke har særligt udviklet verbalt sprog. De afprøvede det i mere uformel version men konklusionen var, at uanset hvad vi kalder det at forsøge at gå i samtale med børn i den alder (0-3 år), så fordrer det særligt vågne og sensitivt registrerende voksne. Derudover diskuterede vi mere generelt distinktionen mellem børneinterviews og børnesamtaler. Vi anbefaler, at man som pædagog kaster sig ud i det og afprøver forskellige varianter. Det vigtigste er, at vi får samtaler i gang med børnene om, hvad der er væsentligt for dem.

Interview modellen én til én kan forekomme for nogle børn og voksne vældig kunstig og for andre som en fantastisk mulighed for en dybere samtale. Udfordringen ved kun at anvende flydende børnesamtaler i hverdagen er fraværet af dokumentation.

I børnehaven blev der på forskellige stuer desuden opstillet et kamera og så interviewede børnene hinanden om forskellige emner. Det blev gjort til en leg, hvor de legede tv-journalister.

Som en devaluering valgte vi til et fælles personalemøde at afholde såkaldte vandfaldsinterviews, hvor repræsentanter fra forskellige grupper blev interviewet om hvad gruppen sammenfattende nåede frem til på baggrund af evalueringsspørgsmål som de havde diskuteret.

Noget tid senere blev alle pædagoger interviewet individuelt ud fra en interviewguide med spørgsmål til den enkeltes læringsproces og erfaringer med projektet.

Begge dele har været berigende, da det på hver sin måde highlighter elementer samt læringspointer ved forløbet. Især gav nok de individuelle interviews en glæde hos den enkelte pædagog, fordi det betød meget at få mulighed for både selv at reflektere over eget forløb med projektet og via samtalen fremkalde læringspointer i fred og ro med tid til eftertanke. Det mundtlige element ved interview af denne slags var tilfredsstillende i sig selv i og med, at megen af arbejdet i processen havde været skriftligt.

Da hele projektet blev rundet af, afholdte vi en intern konference med efterfølgende festmiddag. Målet var bl.a. at videndele med hinanden. Alle fremlagde, i den form de selv ønskede, de læringspointer, som de havde hæftet sig særligt ved i løbet af projektforløbet. Hvad der havde givet dem ny viden, og hvordan det havde haft

betydning for den enkeltes praksis. Dels er det inspirerende at høre om sine kollegaers oplevelser og erfaringer, og derudover er det også medvirkende til, at vi bliver mere tydelige for hinanden og at vi hylder forskelligheden. At vi lytter til hinanden. Alles indlæg er betydningsfulde for fællesskabet. Nøjagtig som vi ønsker at lære børnene. Ikke overraskende var det meget forskellige oplæg samt fremlæggelser der blev fremført den dag.

Digital dannelse

Det er for os at se væsentligt, at vi i et projekt som dette her inddrager en opmærksomhed på digital dannelse – dels som en del af et pædagogisk læringsmiljø og dels som et værktøj/et middel til at kunne udtrykke sig og fungere i et moderne samfund som demokratisk medborger. At børn får en digital dannelse med sig, fordrer

at pædagogerne også er eller bliver digitalt dannet. Altså at pædagogernes digitale kompetencer styrkes, hvilket vi ønskede at fokusere på med dette udviklingsprojekt.

Vi startede med at indkøbe gode kameraer og sørge for, at alle grupper har iPads. Første skridt er indlysende nok, at digitale redskaber er tilgængelige.

Derudover skulle der være nem adgang til computer samt printere alle steder fra i huset. Vi er en stor institution på mange etager, så de forskellige IT-bastioner skulle være funktionsklare. Vi havde et helt personalemøde afsat til digital workshop. Med udgangspunkt i devisen ”der findes ingen dumme spørgsmål”, så havde vi sat denne tid af til, at alle kunne blive opdateret på deres IT færdigheder. Det kan synes som spild af tid for mange, men det dur ikke, at det

ofte er de samme personer i en personalegruppe, som står for dokumentation og at anvende digitale medier. På denne måde kunne vi sørge for at alle fik de fornødne færdigheder finpudset og dem i personalegruppen, som er særligt IT kyndige hjalp dem, som ikke var.

Det kan anbefales for alle institutioner indimellem at få boostet alle medarbejders digitale færdigheder. Det er vigtigt, at alle kan anvende digitale værktøjer, da vi netop skal kunne understøtte børnenes digitale dannelse.

Vi valgte fra starten af at fokusere overvejende på anvendelse af digitale værktøjer som del af den pædagogiske dokumentation.

Både vuggestue og børnehalebørnene fik et særligt indkøbt børnekamera i hånden. Vi havde købt til alle stuerne med tanke på, at det kunne bruges til netop, at børnene selv kunne dokumentere særlige legezoner eller legetøj, som de var glade for. Det blev overraskende nok særligt vuggestue børnene, som brugte det ganske meget. Formentlig ligger der det element i forklaringen, at de voksne i vuggestuen også fandt dem anvendelige og tog dem aktivt med i forskellige aktiviteter, hvor de sørgede for at introducere dem til børnene. De blev også brugt på ture, hvor børnene tog billeder af det de ønskede. De voksne sørgede for at billederne indgik i den efterfølgende dokumentation.

Pædagogerne i børnehaven bruger både iPad, gruppens telefon samt det kamera, der er nyligt indkøbt til alle stuer – hvor børnene tager billeder af det, som de er optaget af på legepladsen eller af hinanden, når de leger sammen. De taler med børnene om billederne, og hvorfor de har taget dem. Derefter bruger de dem til dokumentation. Børnene er med til at vælge ud, hvilke billeder de vil bruge i dokumentationsbogen eller på væggen. I forhold til dokumentation

var vi ikke kun optaget af det visuelle aspekt ved brug af fotos men også skrift og ikke mindst grafisk opsætning. Nogen legede videre med diverse programmer til den grafiske fremstilling.

Hvis et barn har svært ved at deltage i en aktivitet eller er i periferien af fællesskabet, får barnet nogen gange rollen som fotograf i aktiviteten. Børnene er blevet meget vant til selv at tage fotos.

I børnehaven havde børnene bygget en kæmpe borg af magneter, der desværre skulle ryddes op. Børnene tog billede af den og genskabte borgen ude på legepladsen i et andet materiale. Derefter blev børnenes egne billeder også brugt i dokumentationsbogen.

Nogle pædagoger i børnehaven har også brugt det store kamera til at filme børneinterviews – hvor de lavede et setup, der mindede om interview i tv. Børnene udtalte sig som legeeksperter. Derudover bruges kameraet løbende til APV på stuen, hvor børnene tager billeder af, hvor de kan lide at lege og hvor de bedst kan lide at

være. Pædagogerne taler med dem om begrundelsen for valg af billeder.

Derudover anvender vi iMovie, hvor både børn og personale har skiftedes til at optage bl.a. små dansefilm. Børnene har gennemset filmene og redigeret og eksperimenteret med de forskellige baggrunde samt underlægningsmusikken. Vi kan anbefale dette redskab, da det er nemt og tilgængeligt for såvel voksne som børn og børnene kan være meget medbestemmende og deltagende i skabelses processen og valg af udtryk. Desuden kan det indgå som en del af udvidelsen af en leg. Hvis man har læst en bog om de 3 bukkebruse, så leger man den efterfølgende og så laver man en lille iMovie og så leger man måske videre i ny setting.

Vi erfarede, at det at filme andre og også selv blive filmet i praksis nedbrød barrierer. Ikke blot for ens blufærdighed over at blive set på, men også barrierer i forhold til at gribe et kamera og kunne anvende det hurtigt og målrettet.

At klippe og vælge ud og overføre til USB blev nemt og en del af hverdagen hvilket blot øgede muligheden for intern pædagogisk dokumentation.

Som en del af dette udviklingsprojekt har vi samarbejdet med institutioner i Norge samt Finland. Vi fik støtte dertil via NordPlus og skulle egentlig på studierejser, men de blev desværre udskudt grundet Covid-19 situationen. Til gengæld blev der skruet op for ZOOM møderne. Ikke bare lederne har afholdt jævnlige møder om projektet, men også pædagogerne har på skift haft deres egne ZOOM møder i mindre grupper med en facilitator. Her udvekslede man erfaringer med projektførelsen, spørgsmål, tips og tricks hvilket var til stor inspiration for alle.

Det er ganske overraskende, hvor meget dette kom til at betyde for os. I en langvarig lockdown periode hvor kontakten udadtil med såvel forældre som andre kollegaer var sparsom, så blev disse ZOOM møder et vidnesbyrd om, at andre fandt ens arbejde vigtigt og interessant, hvilket gav fornyet gejst og glæde ved arbejdet såvel som den omtalte inspiration. Det var spændende at møde nordiske kollegaer og høre om deres erfaringer med selvsamme emner.

Der var indbygget en vis generthed og kejtethed for nogle ved selve ZOOM formen, der kan synes kunstig, når man ikke har anvendt det før i sit arbejde. Men det blev en tilvænnings sag, og vi kan sagtens se kvaliteten ved at bruge ZOOM – altså digitale møder, langt mere også post Corona. Det behøver ikke være internationalt men på alle mulige måder, som vi endnu ikke har tænkt til ende men dog et tip vi gerne vil give videre her.

Sammenfattende har dette projekt genereret en høj grad af fleksibilitet og smidighed hos pædagogerne i brugen af digitale redskaber men også,

at pædagogerne har fundet balancen for bruge af selvsamme. At digitale redskaber anvendes, så det opleves meningsfuldt for pædagogen i vedkommendes arbejde, og at den enkelte ikke oplever sig frustreret eller forstyrret af mangel på teknisk kunnen og viden.

Vi har først og fremmest vægtet, at de digitale redskaber anvendes således, at de understøtter barnets stemme og perspektiv i dokumentationen og evalueringen af det pædagogiske arbejde

Leg

Som pædagog ved vi godt, at legen er vigtig. Med den nye dagtilbudslov har legen igen fået en fornyet central plads samt er blevet relanceret som noget, der har en værdi i sig selv. Det synes lidt latterligt eller i hvert fald indlysende for nogle praktikere. Alligevel bliver de fleste

overrasket over, hvor lidt vi egentlig ved som pædagoger om selve fænomenet leg.

Vi formåede med dette udviklingsprojekt at åbne en dør til legens forunderlige verden. En verden der er udfordrende at få greb om, og som der forskes meget i. I dag tales der om begreber såsom legefaglighed og legesyn samt, at der er sket et decideret paradigmeskifte i forhold til opfattelser af leg.

Vi måtte foretage nogle pragmatiske valg og rette fokus i enkelte retninger, når vi gik på opdagelse i, hvordan vi kan begribe leg og skabe bedre forudsætninger for, at vores børn får gode legemiljøer. Vi valgte at få nogle grundlæggende legeteoretiske perspektiver på plads, og derefter blev der anlagt en tone af lektor og legeforsker Nils Falk Hansen, som vores fokus på leg tog klang af. Nils holdt oplæg hos os, og vi har læst

flere af hans tekster om leg. Inspireret af ham blev vi optaget af overvejende tre aspekter ved leg. Det kunne have været alle mulige andre veje ind til en større forståelse af leg men det blev til et udvidet fokus på den legende voksen, leg i forbindelse med overgange og rutinesituationer samt fantasilegens plads i hverdagen.

Pædagog i bh: *”En legende voksen kan handle om meget forskelligt. Om energi, om kropslighed, om humor, om tonefald osv.”*

Det er bestemt ikke noget, der falder alle pædagoger nemt. At være eller agere legende voksen og man kan spørge sig selv om, hvori består distinktionen imellem de to? Altså at være eller at gøre, når det kommer til leg. Det handler meget om livsværdier. Har man en bevidst legende tilgang til livet. Har legen en plads i den enkeltes liv, har den en plads i institutionslogikken?

Pædagog i vg: *”Den legende voksen er svær, fordi det er en hovedting, at vi skal lære at slippe mere. Jeg mener ikke kun at gøre skøre ting, men man skal NED på jorden, turde gå med på en impuls, lidt færre hæmninger. Man skal kunne favne det paradoks, der er i at det ville ønske at lege hele livet og så at voksne har hæmninger og kontrol. Det hører voksenlivet til. Modsat børnene. Børn ER legende. Det er sådan, de er til. Vi voksne laver skuespil. Der er i hvert fald en forskel. Og det er også ok.”*

Pædagogen ridser i ovenstående citat et paradoks op. Vedkommende har jo ret i, at voksenlivet i mange henseender er kendetegnet ved behovsudsættelse, ansvarlighed og pligtopfyldelse (Falk Hansen 2020). Men det er også en lidt romantiseret dikotomi, der her opsættes. Hvor kun børnene tildeles talent og evner for at indgå i den frisættende leg. De aller fleste af os kender godt til den frydefulde fornemmelse af, når tid og sted opløses, og man hengiver sig til legende aktiviteter eller legende momenter også

som voksne. Ofte indebærer det et vist element af improvisation.

Vi satte os for at udforske det lidt nærmere. I nogle uger skulle alle kaste sig ud i at lege med børnene og i det hele taget forsøge at indtage en mere legende tilgang. Undervejs skulle man overveje om det faldt en nemt, eller hvad der kunne opleves som udfordrende, men også hvordan børnene reagerede. Derefter gik vi i dialog herom med hinanden. Vi måtte konkludere, at det for nogen var en mere spændende rejse end for andre men også, at vi kan blive inspireret af hinanden.

Sammenfattende var vi enige om, at der er meget at hente af værdi for børnenes legemiljøer, når de er sammen med mere legende voksne. Det illustreres også ved følgende citat:

”Når vi formår at respektere legen på børnenes egne præmisser, genfinder kontakten til vores egen boblende legelyst og tør udforske det magiske spørgs-

mål ”hvad nu hvis?” sammen med dem, er vi som pædagoger med til at indgyde dem modet til at lukke legens eventyr ind i deres liv. Vi udfordrer dem til at åbne sig op for kreativitetens skabende urkræfter, og vi inviterer dem til at møde verden og hinanden med nysgerrighed og opdagelseslyst” (Falk Hansen 2020, s. 151)

Pædagog i VG: ”Jeg har virkelig opdaget, at de voksnes rolle betyder helt vildt meget for børnenes lege. Når de voksne giver sig hen, så motiverer det tydeligvis også børnene. Det har været lidt grænseoverskridende for mig, men samtidigt vildt at opdage hvad jeg kan med børnene, når jeg leger med. Det er ok at give slip – og bare ha det sjovt”

Pædagog fra VG:” det er gået op for mig, hvor afgørende vigtigt det er for læringsmiljøernes kvalitet – for legen, at vi voksne indser at vi har brug for hinanden. Vi leger forskelligt som voksne. Vi kan noget forskelligt i forhold til at være legende.

Nogle er super gode til det spontane og til at gribe et moment og lege kreativt videre derfra. Andre er ikke bange for at være den fjollede voksen i sin legende tilgang og andre formår det vilde og aktive mens nogen evner på bedste vis at være en nærværende medspiller i legen. Vi bør tale om vores oplevelser og følelser omkring det at være en legende voksen således at vi aftabuiserer det og i stedet lykkes med både at supplere men bestemt også at inspirere hinanden i forhold til det at agere en legende voksen.”

Pædagog i BH:”Jeg kan se, at jeg stimulerer børnenes nysgerrighed og evne til at undre sig om verden omkring dem ved selv at være nysgerrig og entusiastisk. Det kommer helt naturligt til mig men nu er jeg blevet opmærksom på hvor betydningsfuld den voksnes entusiasme er for børnenes engagement. Jeg ser det store i det små hver dag, det smitter af på børnene, når de voksne nemt bliver begejstrede. Det samme gør sig gældende hvis man formår begejstret og kreativt at gribe øjeblikket og lege mere med børnene. ”

Pædagog i bh:” Man kan godt få optimeret og trænet sin legeevne som voksen. Det kan man bl.a. ved ren mesterlære. Simpelthen afkode fra dem som kan og derfra forsøge at nedbryde sine barrierer. At man desuden legaliserer legen – her leger vi. At vi hylder den legende tilgang”

Pædagog i bh: ”Jeg er blevet meget opmærksom på ikke at blive FOR styrende i legen, for så begynder børnene simpelthen at kede sig. ”

Pædagog i vg: ”Det behøver ikke kræve så meget og kan ofte være endnu sjovere en leg for børnene, når de voksne leger med, som f.eks. min kollega som inviterede børnene med til at være katte. Kræver intet legetøj eller noget. Det er bare at komme i gang og bruge fantasien”

Pædagog i bh: ”Der er ingen tvivl om, at jeg er blevet udfordret. Jeg føler, at jeg nærmest skulle lære

at lege. Det sværeste for mig er nok at indgå i legen samtidigt med, at jeg bevarer overblikket.”

Pædagog i vg: ”Fedt at opfinde lege sammen med børnene. At være legende voksen er også hårdt arbejde i en vuggestue, da man både skal hengive sig og samtidigt have overblik for hvem der måtte have brug for hjælp. Men man lærer børnene godt at kende, fordi man er helt tæt på dem.”

Pædagog i VG: ”børnenes initiativer til leg og kreativ brug af legetøj er blevet mere naturligt for os voksne at gå med på og også deltage aktivt i”

Vi fandt ud af via projektet, at vi oplever, at børn i dag sådan mere generelt trænger til at få boostet deres fantasi. Til at få styrket deres indre forestillingsevne og få stimuleret fantasien. Vi voksne trænger formentlig også til det.

I hvert fald gjorde projektet os opmærksomme på, hvor afgørende det er for legens potentiale og for udvikling af børnenes legekompeter, at vi voksne indimellem hjælper med at tilføre

legen nye artefakter, narrative aspekter eller fantasifulde dimensioner.

Vi blev bekræftet i, at vi allerede fra børnene er i vuggestue alderen skal stimulere deres kreativitet ved at vise dem, at legetøj kan bruges på andre måder end det gængse. Sæmpelthen tænke ud af boksen, populært sagt. Kombinere på nye måder og blive endnu bedre til også at tilføre elementer fra naturen eller det omgivende miljø, som ikke er legetøj i klassisk forstand. Brugte bilerne eller dinosaurerne til at male med, tage dukkerne med en tur på rutchebanen o.s.v.

At vi inspirerer dels på den måde til mere normkreativitet i legene men også bibringer børnene fra helt små en materiale rigdom, der kan stimulere deres sanser og forståelse af materiale tilgængelighed.

Når man på den måde arbejder normkreativt, så er det de første anslag til demokratisk dannelse og til, at de kan vokse op og være kritisk tænkende mennesker, som forholder sig til sin

omgivende verden og menneskerne i miljøet omkring en.

Leg, kreativitet og skabende aktiviteter er med til ikke bare at give dig et formsprog, et udtryk, en stemme men også at kunne lære at se og forholde sig til, at noget kan være anderledes og så udtrykke det.

Pædagog i vg: ”Vi oplevede at børnene var mere normkreative i deres tilgang til aktiviteterne som projektforløbet skred frem. De sammensatte flere materialer og fortalte mere om, hvad det var, at de lavede, når vi spurgte ind undervejs. Vi oplevede en anden kreativitet og meddelssomhed end vi oplevede tidligere. Vi voksne har også været meget inspireret af artiklen fra Mette Skovdal, hvori hun beskriver fordelene ved, at de voksne bruger ”mentale ord” som f.eks. synes, tror, mener og tænker, da det medvirker til at sætte gang i børnenes tankeprocesser. Børnene ansøres til at beskrive og fortælle mere end de ville gøre, hvis der blev stillet mere lukkede spørgsmål”

Inspireret af Nils Falk Hansen lærte pædagogerne at bruge en fortælling som en ramme og så skabe lege ud fra den ramme. Lege der kan vokse til uanede dimensioner i omfang og over tid.

Vi kan lægge kimet til nyt legetema, som vi sammen med børnene eller som de selv kan videreudvikle på i legene.

Pædagog i bh: ”Det er så fedt, at vi voksne har lært at give plads til, at en leg kan følge med hele dagen. At den bliver gennemgående trods de skift der uundgåeligt er i løbet af en dag. Så læste vi måske en historie om renovationsarbejdere til samling, hvilket udviklede sig til at vi lavede collager af genbrugsmaterialer i KREA værkstedet, til frokost talte vi om madaffald og kompost og ude på legepladsen var der hold af renovationsmedarbejdere i gang med indsamling af affald og at feje og rydde op. Rammen er jo at der er samling, KREA værksted,

frokost og legeplads men pointen med eksemplet er bare at de voksne læste børnenes begejstring ved historien og samtalen om renovationsmedarbejderne til samling og lod den vokse videre. Det kan man jo gøre med alle emner, som børnene pludselig er meget optaget af, og det kan sagtens udvides og strækkes over dagevis. ”

Pædagog i vg: ”Det er tydeligt, at børnene er blevet meget bedre til at lege. Der er også mere ro på stuen. Jeg tror det har meget at gøre med at vi voksne er mere nærværende, mere i børnehøjde og vi trækker legene mere ud for dem som ikke helt har så store legekompetencer endnu og vi supplerer og udvider legezonerne”

Ovenstående citat er mægtig interessant set i lyset af det nye legesyn, som professor i udviklingspsykologi Dion Sommer er fortaler for. Et legesyn der til dels kombinerer mere traditionelle og divergerende legesyn men som også har sit udspring i en epigenetisk forståelse.

”Legestøttende miljøer og rige legeoplevelser skaber såkaldte positive epigenetiske signaturer” (Sommer i ”Det gode børneliv” 2021)

Og i forbindelse med indhold af det nævnte citat, så synes denne uddybning fra Sommer relevant: *”Legen aktiverer også den specifikke epigenetik, der dæmper stresshormonerne adrenalin og kortisol. Budskabet er derfor: skab tid og rum og berigende lege- glædesfyldte miljøer, og se så stress og uro falde hos børnene.” (Sommer i ”Det gode børneliv” 2021)*

Dion Sommer beskriver, hvordan bl.a. meget stramt voksenstyrede, oplevelsesfattige og kronisk stressende omgivelser aktiverer det han kalder epigenetiske signaturer. *”Det fører til kontant hjerneafregning – det vil sige en direkte be-*

skæring af hjernens læringskredsløb samt konstant overaktivering af stress systemet.” (Sommer i ”Det gode børneliv” 2021)

Vi oplevede dette folde sig ud foran os. Jo mere de voksne kom i børnehøjde, var nærværende, inddrog børnenes perspektiver og deltog i legen. Jo mere de voksne havde fokus på at skabe glædesfyldte fleksible legemiljøer med god tid og færre afbrydelser – des mere oplevede vi børnegrupper med ro på og langt mere positiv fordybelse i legene. Et rarere miljø at være i ganske enkelt.

Nils Falk Hansen slår til lyd for, at vi som pædagoger bare kaster os ud i at lege. At vi vover pelsen og gør os nogle dyrebare erfaringer (Falk Hansen 2020)

”At træde ind i fantasilegen som en initiativrig medskaber og lydhør sparringspartner for børnene er i sagens natur en pædagogisk kunst, der kræver øvelse og erfaring. Men vi kan i princippet alle sammen lære det, så længe vi husker, at der ikke er tale om eksakt videnskab. Man kan ikke slå op i en manual eller følge en opskrift, der er skrevet på forhånd, når man mødes i fantasilegens kreative skabelsesproces.” (Falk Hansen 2020, s.151)

Afslutningsvist i forbindelse med leg vil vi nævne nogle af vores læringspointer omkring det at inddrage leg i overgange og i rutinesituationer.

I overgange, hvor mange børn skal fra et rum til et andet, kan legen være et brugbart pædagogisk element. Det kan eksempelvis være fra rytmik tilbage på stuen eller fra måltidet ind/ud at sove, hvor situationen kan være uoverskuelig for nogle børn. Det kan måske især i vuggestueregi medføre gråd, skub løb osv. Her giver det mening at tilføre legende elementer, som at nu skal alle f.eks. liste tilbage til stuen, kravle som små katte, gå på tær og lign. Også de

voksne. De voksne ansporer og viser børnene, hvad der skal ske. Her går de voksne tydeligt bevidst foran i legen. Det legende element bliver således ikke en erstatning for, at der er ting, der er ”skal ting”, men kan være med til at sætte en ramme, som flest mulige børn kan overskue.

Ligeledes brugte de voksne også i børnehaven helt bevidst en mere legende tilgang til rutinesituationer såsom at rydde op. Pludselig forvandlede voksne og børn sig til astronauter, som skulle samle alle månen op fra jorden og lægge i de rigtige kasser eller noget helt andet. Det minimerer det man kan kalde ”automat-brok” og gør situationen og aktiviteten sjovere og fuld af god energi. Det samme med garderobesituationen. Det betyder ikke, at vi hermed siger, at alle situationer skal gøres sjove og festlige for at få børnene med. Slet ikke. Men det er et greb, som man kan ty til, når en lidt fastlåst situation med fordel kan vendes 180 grader på hovedet, og det legende element kan generere en opløftet stemning fremfor kaos og uoverskuelighed.

Legen i overgange eller dagligt tilbagevendende rutiner er ikke for at bryde med institutionens pædagogiske værdier under eksempelvis måltidet eller andre situationer, men en måde at skabe rum for deltagelsesmulighed for de børn, der kan have svært ved at være i disse læringsmiljøer.

Vi har oplevet, at de styrkede rammer som det legende element udgør for børnene i f.eks. overgangene afhjælper den uro og fornemmelse af usikkerhed, der kan være forbundet med overgangene. Dette uden at give køb på de grundlæggende pædagogiske værdier på Martha Hjemmet.

Vi oplever nemlig, at det at inddrage legende elementer kan give langt mere ro, en rar stemning, glade børn og mere smidige voksne.

Inddragelse af børneperspektiver

Centralt for projektet står børneperspektivet, og med inddragelse af børnenes perspektiver trækker vi som skrevet tidligere direkte tråde til ønsket om at styrke et dannelsesideal funderet i demokratiske værdier. I hvert fald betragtet ud fra en typisk nordisk tradition og demokrati-forståelse.

Vi er optaget af FNs børnekonvention om børns rettigheder og med den nye styrkede læreplan har vi som alle andre pædagoger i Danmark ligeledes fået et boost i vores opmærksomhed på vigtigheden af at inddrage børneperspektiverne i vores planlægning, i hverdagen og i vores evaluering.

Pædagog fra børnehaven: ”Jeg er blevet meget mere opmærksom på at være lydhør overfor børnenes ytringer. Førhen når jeg planlagde noget, så tænkte jeg oftest på resultatet, hvilket faktisk gjorde, at jeg overså og ikke lyttede til børnenes signaler.”

Pædagog fra BH:” Børnenes perspektiver er dyrebare. Jeg har det sådan nu, at giver noget mening for barnet, så giver det også mening for mig”

Vi skal som pædagoger tilrettelægge læringsmiljøer, der tager udgangspunkt i børnenes perspektiver. Det gælder både læringsmiljøet omkring hverdagssituationer, voksenplanlagte forløb eller børneinitierede aktiviteter. Ganske enkelt livet i daginstitutionen.

”Dagtilbud skal fremme børns trivsel, læring, udvikling og dannelse gennem trygge og pædagogiske læringsmiljøer, hvor legen er grundlæggende og hvor der tages udgangspunkt i et børneperspektiv” (Dagtilbudsloven 2020 § 7)

Vi vælger at fremhæve to læringspointer fra projektet, som vi mener er vigtige at være opmærksomme på, når man arbejder med børneperspektiver.

Fra Hanne Warming (2011) lærte vi om de 3 forståelser af, hvordan man kan definere børneperspektiv, nemlig:

1) **Et udefra-perspektiv på barnet**

Her er det pædagogernes baggrundsviden om børns udvikling, der vil farve hvad pædagogen mener er til barnets bedste.

2) **De voksnes forsøg på at sætte sig ind i barnets situation (et tilstræbt indefra-perspektiv)**

Her spejles en holdning om, at barnets egen stemme er vigtig og skal tages alvorligt. Den voksne lytter og ved mindre børn uden verbalt sprog, så forsøger pædagogen at sætte sig ind i barnets sted for at forsøge at forstå, hvad barnet tænker og oplever.

3) **Børns artikulerede holdninger, oplevelser og ønsker (indefra-perspektiv)**

Her giver børnene selv udtryk for hvad de mener, synes og oplever. Pædagogen skal her kunne opfatte børnenes verbale og non-verbale artikulationer.

Det er en udmærket rettesnor for forståelse af, hvordan vi kan få adgang til den særlige viden, som børnene har. Når læringsmiljøet skal tage udgangspunkt i et børneperspektiv, så må vi som pædagoger søge at nå den viden igennem de sidste 2 forståelser af børneperspektiv.

Det fordrer en helt særlig sensitivitet og åbenhed fra de voksnes side overfor børnenes ytringer og signaler. En ting er at lytte til børn, der verbalt kan give udtryk for ønsker, behov og holdninger. Men vi har også at gøre med de mindste børn, som har ligeså megen ret til at blive lyttet til og komme til orde – selv uden ordene, som de ikke har fået endnu.

Vi oplevede, at der sker noget særligt med relationens kvalitet, når de voksne bliver bevidste om at stille skarpt og stille sig åbne og tune sig ind på børnenes ytringer og signaler. Begge parter knytter mere an til hinanden, og det har en positiv og beroligende effekt på det sociale miljø.

Dernæst er det værd at fremhæve, at det ikke er bare sådan lige til.

”Dette grundlæggende dilemma hvor pædagogen på den ene side forsøger at fastholde pædagogiske intentioner, og på den anden side stiller sig åben overfor og justerer sig i forhold til børnenes perspektiver i det levede samspil” (Svinth 2003, s.85)

Det er et indbygget dilemma i vores pædagogiske virke, og det kan til tider opleves ganske stort for pædagogerne. Som ovenstående citat beskriver det, så omhandler det at balancere egne ideer om et forløb og også kunne løbende inddrage børnenes udspil. Hvordan man klarer denne balance kan ikke formelsættes, da det er relations og kontekstafhængigt, men det er vigtigt at vide, at det er denne knivsæg du som pædagog skal kunne balancere på og derudaf hele tiden foretage dine pædagogiske skøn

Pædagog i BH: *”Børneperspektivet bliver dog udfordret af, at der er så mange perspektiver – hvem zoomer man ind på? Jeg skal hele tiden overveje, hvor meta eller mikro skal jeg gå?”*

Pædagog i VG: *”Jeg er blevet meget mere fleksibel som voksen. I det hele taget – men nok især i forhold til tidstyranni, der ofte herskede. Vi følger stadig en given rytme i løbet af dagen, men der er ingen tvivl om, at jeg er langt mere fleksibel i forhold til at kunne følge børnenes behov. Og det har givet en helt anden ro på stuen”*

Pædagog i VG: *Det er ikke så meget, der skal til. Det er en indstilling til at se ordentligt efter, hvad børnene har brug for. Sådan noget med at nogle skal lige have lov at lege færdige, mens vi andre gør klar til noget andet. Eller at nogen spiser morgenmad ved bordet mens andre leger det de nu lige er optaget af. Det er bitte små justeringer, hvor jeg holder øje med det enkelte barn og ikke bare er optaget af rigide rutiner”*

Pædagog i VG: *”Overordnet er vi blevet mere loose i forhold til at løse lidt op på strukturerne. De voksne lytter mere til børnene og følger børnene mere. ”*

Demokrati og medbestemmelse i børnehøjde er som sådan noget andet eller ihvertfald meget mere end voksnes overførte demokratiske forståelser så som ”flertallet bestemmer”. Ofte praktiseret ved, at man beslutter noget ved, at man stemmer om det eks ved håndsoprækning. En sådan demokratisk øvelse kan udføres også med børn men demokratisk dannelse handler i børnehøjde først og fremmest om, at barnet oplever at have betydning i fællesskabet, og at det bliver taget alvorligt og lyttet til. At det har en stemme. Men især i børnehaven alderen kan det have en værdi indimellem at praktisere flertalsbeslutninger med børnene

”Jeg kommer op på en stue, hvor pædagog i børnehaven har gang i en hverdags aktivitet (eftermiddagscafe) Børnene skal stemme om, hvilken bog de ønsker at pædagogen skal læse. Hun har sat 3 bøger op og så stemmer børnene via håndsoprækning og tælling. Den bog der får flest stemmer, er den de læser denne eftermiddag. ”

” I en børnehavegruppe havde de fået en Congo snegl. De skulle beslutte, hvad den skulle hedde. Der blev brugt noget tid på at få ideer til navne og så afholdt gruppen et børnevalg, hvor børnene besluttede navnet ud fra hvilket navn, der fik flest stemmer”

Det er klart, at børn i den alder ofte smitter hinanden og blot vælger ud fra, hvad sidemanden valgte. Man kan med rette ligeledes sætte spørgsmålstegn ved, hvorvidt alle børn evner at begribe præmissen af en sådan aktivitet eller som sådan har mod samt formåen til at ytre sig. Det giver dog en erfaring med, at børn reelt kan bestemme noget. At man har indflydelse og kan påvirke omgivelserne eller en situation. Derudover er det en måde at få en gryende bevidsthed om, hvad valg i et givent fællesskab er for en aktivitet i et demokratisk samfund. En af pædagogerne som lavede disse aktiviteter med børnene sagde desuden:

”Nogle børn er for små til helt at forstå, hvad der foregår, men stemning smitter og når jeg fortæller dem om demokratiske valg, så er jeg stærkt positiv og højtidelig i min formidling, så modtager barnet den besked. At valg er betydningsfuldt og at det kan være med til det. ”

Demokrati er en muskel, der skal trænes fra barnsben. Det er ikke bare noget andre kan påføre mennesker eller samfund, når nogen beslutter sig for det. Resultater af sådanne forsøg ser vi forfærdende eksempler på rundt om i verden fra tid til andet.

Demokratiske kompetencer læres fra man er ganske lille, og de skal holdes ved lige og trænes løbende i livet. Det er vores erfaring, at mange indenfor faget ikke aktivt beskæftiger sig med, hvordan vi får givet stafetten bedst videre i forhold til demokrati. Det er som om, at vi tager det for givet. Vi lever i et demokratisk samfund, og det er vi glade for, men hvordan et demokratisk samfund vedligeholdes, og at vi som pædagoger har en afgørende betydning for det, interesserer ikke så mange. Trods det at vi faktisk er forpligtet via loven til at arbejde aktivt hermed. Det er selvfølgelig ikke sådan, at det er fuldstændigt fraværende, men hvor mange er egentlig klar over hvilke delelementer i den demokratiske kompetence, som du skal lære fra barn, og hvordan du reelt ansporer demokratisk sans hos børn? Hvor mange har det med i deres didaktiske planlægning? Før dette projekt havde vi det selv alt for sporadisk med og ikke særligt målrettet. Det er lidt lige som med ligestilling i Danmark. Alle siger, at de går ind for det, men stort set ingen gider beskæftige sig med det. Ligestilling vokser ikke ud af det blå eller hænger på træerne. Det er igen noget, som man lærer og får med sig, fra man er barn. Nogle grundværdier og kompetencer som formes og dannes i et menneske fra det er lille og frem.

”Dagtilbud skal give børn medbestemmelse, medansvar og forståelse for og oplevelse med demokrati. Dagtilbud skal som led heri bidrage til at udvikle børns selvstændighed, evner til at indgå i forpligtende fællesskaber og samhørighed med og integration i det danske samfund” (Dagtilbudsloven § 7, stk 4)

Der findes megen litteratur på det pædagogiske område, der omhandler demokrati i børnehøjde. I kan finde eksempler herpå bagerst i dette hæfte i litteraturlisten. Vi læste bøger og artikler og havde derudover stor glæde af idekataloger såsom det, der er udgivet fra VUDA 2018 (Findes under EMU) ”Demokrati og medbestemmelse i børnehøjde”. Der er udgivet mange af samme type målrettet daginstitutions personale, som kan være gode at tage frem igen og igen, når man planlægger sit arbejde. Som en udmærket påmindelse om retningen på sit arbejde.

Vi lærte, at det at arbejde med demokratiske fællesskaber kan starte mange steder. Vi blev særligt opmærksomme på, hvor grundlæggende det er for senere at få sin egen stemme, at børn oplever at blive gået i møde med positive forventninger af os voksne. Vi ved godt, at vi bliver til som mennesker i spejlet af andre mennesker, og at relationerne påvirker det enkelte barns opfattel-

se af sig selv. Der er dog en direkte linje mellem at gå børn i møde med positive forventninger til deres motivation og lyst til at deltage aktivt i fællesskabet. De får en klar fornemmelse for, at jeg har betydning for fællesskabet, og man regner mig for vigtig. Deres sociale selvtillid styrkes.

Pædagog i BH: ”Det starter allerede om morgen – jeg gør mig meget umage med at kigge hvert enkelt barn i øjnene med varme og et stort smil. Dels for at vise hvor dejligt det er at se barnet og at det er betydningsfuldt for os andre, at netop det barn kom i børnehave i dag. Derudover viser jeg med alle mine talenter, at jeg er meget spændt på, hvad barnet har at fortælle, når jeg ser, at det vil fortælle mig noget. Jeg lytter bare. Jeg vurderer ikke. Jeg lytter på en levende og engageret måde, så barnet får lyst til at fortælle mere”

Vuggestue pædagog: ”Jeg har igennem projekt forløbet erfaret, at børnene er blevet mere rolige. De giver mere udtryk for hvad de vil og ikke vil. Formentlig fordi vi voksne vitterlig lytter mere og er meget mere opmærksomme på, hvad børnene ytrer. Det er her, at demokratisk dannelse starter. Børnene oplever at have en stemme og blive lyttet til. ”

Pædagog fra BH: ”Jeg prøvede at sende to børn ind i et rum som legedetektiver, hvor de er eksperterne i legezoner. Så skulle de kigge sig omkring og fortælle hvad de synes var godt og hvilke tiltag vi kunne gøre for at optimere legemulighederne. Vi gjorde det på en helt anden stue, men man kan jo også gøre det på sin egen stue med jævne mellemrum. Jeg fik virkelig værdifuld viden med. Ikke bare om legemulighederne i rummet men også om de to børns livsverden og indbyrdes relation.”

Et andet delelement i det at udvikle demokratisk kompetence samt finde sin egen stemme er ikke blot, at vi voksne SER barnet og går det i møde med positive forventninger. Det er ligeså, at barnet opdager de andre børn omkring det. At det bliver nysgerrig på dem og lærer at glædes over og rumme forskellighed, at det udvikler empati og mentaliserings evne.

Et fællesskab er rundet af mere end et menneske. Der er brug for alle.

Pædagog i BH: ”Se på hinanden- få øje på forskelligheder. Nysgerrighed er et værktøj ind i den demokratiske proces med børn.”

Pædagog i vg: ”Vi har virkelig fundet værdien i også at have blik for gruppen- for fællesskabet, fremfor kun det enkelte barn. Vi har arbejdet konsekvent med at få forældrene med på den. At skifte blik og forståelse til at fællesskabet, dit barns fællesskab er utrolig vigtigt. Miljøet i fællesskabet er faktisk helt afgørende for dit og de andre børns trivsel. Vi taler om og dokumenterer fællesskabets dag, og hvad vi er optaget af i gruppen. Det kan synes ensporet, men det var gledet for langt væk til kun at handle om det enkelte barn. Og hvis vi vil styrke barnets demokratiske dannelse, så har vi brug for at også forældrene forstår værdien heraf og understøtter det”

Pædagog i BH: ”Bellisstuen har en ordning med at børnene på skift er bellisbarn. Så er det det barn, fællesskabet er nysgerrig på, den pågældende dag. Det kan opleves positivt at høre sit navn højt og få det fokus. Vi er selvfølgelig opmærksomme på at balancere det, hvis nogle børn er meget generte, men med nænsomhed og omsorg kan alle tåle at blive set og hørt. ”

Pædagog i bh: ”Jeg har opdaget hvor betydningsfuld måltidsituationen er som rigtig fin arena for demokratisk dannelse – her er der mere ro på kroppen, og vi øver turtagning i forhold til, hvis tur det er til

at have ordet. Der er en vigtig læring i at tale foran andre. Vi taler om stort og småt og vi taler om det nære i børnehavelivet, hvor igennem jeg får indblik i bl.a. deres perspektiver angående diverse elementer af deres møde med de pædagogiske sejl vi sætter ”

Pædagog i BH: ”Jeg opdager endnu mere nu hvad børnene synes om det æstetiske, det psykiske og fysiske miljø igennem at indgå i samtaler med dem om det, hvor jeg er bevidst om at være aktivt lyttende og ved at være observerende og reflektere over hvad jeg ser og hører med kollegaer og forældrene”

Børnemøder, der har til formål at børnene kommer til orde, har vi haft tidligere men typisk for de ældre børn. Nu er det en helt almindelig aktivitet i såvel børnehave som vuggestue. Vi anbefaler at man systematiserer sådanne møder, primært for at sikre, at man får dem afholdt.

Vores fokuspunkter for hele udviklingsprojektet fletter sig tydeligt ind i hinanden. I børns demokratiske dannelse er leg helt central som arena, hvor man bl.a. lærer at forhandle, at forsvare sine ønsker, at opdage forskellighed, at få medbestemmelse, at samarbejde, at blive uenige og ikke mindst at være kreative. Alt sammen væsentlige komponenter for at indgå i et demokratisk fællesskab. At have det man kan kalde konflikt kompetencer er bestemt et demokratisk værktøj.

Vuggestue pædagog: *"børnenes initiativer til leg og kreativ brug af legetøj er blevet mere naturligt for os voksne at gå med på og også deltage aktivt i"*

At lytte til børns perspektiver er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at man så får lov at bestemme som barn. Faktisk viser undersøgelser, at pædagoger lytter til børn og er gode til at give dem taletid, men at det er meget begrænset hvor meget børn reelt får af medbestemmelse over deres liv i daginstitutionen. (Demokrati og medbestemmelse i børnehøjde 2018)

Det vil være en fejltolkning at koble direkte fra at give plads til børnenes perspektiver om et givent emne til at det så betyder at børnene skal bestemme alt omkring dette emne. Men det er væsentligt at børn får erfaringer med indimellem at have reel medbestemmelse.

Vi har øvet os meget, i både vuggestue og i børnehave, på at sikre, at børnene får reel medindflydelse og medbestemmelse på deres liv hos os. Det gøres ved at vælge noget konkret ud og det er alt fra indhold af en aktivitet, et tema, en tur, en legezones indretning til valg af materialer eller legetøj og så tage børnenes udsagn og beslutninger til efterretning og indrette sig derefter. Det skal være muligt for børnene at erfare, at de har mulighed for at påvirke deres eget liv ved beslutninger, som de kan reelt træffe. Ofte skal børnene have konkrete forskellige muligheder at vælge imellem, og de skal vide, hvad det ene eller andet omhandler eller indebærer, så de bedst muligt kan vælge, hvad de ønsker. At kunne vælge frit på alle hylder er meget sjældent en reel valgmulighed for et barn.

Pædagog fra BH: *"Vi har brugt børnenes perspektiver til konkret at justere på måden, hvorpå vi holdt stillestund"*

Pædagog fra vg: *"Vi har ladet mellemgruppen af børn hver fredag selv bestemme, hvad de ville. De skulle sætte deres foto af dem selv på et billede af enten legeplads eller indenfor."*

Pædagog fra bh: ” Vi har grundet projektet arbejdet med en øget opmærksomhed på børnenes medbestemmelse. Vi har bla indført en ugentlig børnestyret samling, der går på skift imellem børnene. Her er der en vært, som styrer samlingen med nogle faste aktiviteter på programet. Her valgte værten også to børn efter hinanden, som skulle tegne en tegning af hvad de bedst kunne lide/ hvad de ikke kunne lide fra de sidste par dage eller ved en tur eller aktivitet. Når de havde tegnet skulle de fortælle om deres tegning. Tanken var at de på den måde øvede sig i at lade deres mening om deres egen situation komme til orde. For de børn som havde svært ved dette, de havde så tegningen at støtte sig til. Det blev dog aldrig nogen stor succes. Til et børnemøde senere talte jeg med børnene om det og spurgte dem, hvorfor de troede, at det ikke fungerede så godt. Børnene fortalte mig, at det var svært at tegne. De ville hellere fortælle med ord. På den måde blev jeg klogere på hvad som virkede for børnene var ikke nødvendigvis hvad jeg troede som voksen. ”

Pædagog i BH: ”Vi har børnemøder, hvor vi laver en børne Apv hvor vi spørger om venner, lege, rum-

menes funktioner, ønsker til legetøj eller forandringer i hverdagen, o.s.v. Vi har så efterfølgende fulgt op på nogle af deres udsagn og også ændret på visse ting sammen med børnene”

I vores institution arbejder vi med et normkritisk perspektiv i vores praksis. Det indebærer bl.a. at vi er forpligtet på at forholde os nysgerrigt og også undrende til hinandens praksis for at sikre, at vi agerer hensigtsmæssigt overfor en given børnegruppe. Vi går i dialog med hinanden om egen og kollegaers praksis. Via dette søger vi at undgå bevidstløst at overføre uhenigtsmæssige eller ligefrem undertrykkende normer på børnene og hinanden. Evnen til at kunne forholde sig kritisk konstruktivt til sine omgivelser er en vigtig grundpille i et demokratisk sindelag. Vi ønsker at ansøre dette også hos børnene, og det har vi erfaret gøres ved at gå ud af en vej, der har to sideløbende spor.

Det ene spor er afhængigt af det andet og omvendt. Derfor er begge dele meget vigtige i børns demokratiske dannelsesproces.

Det ene indebærer, at vi dyrker det at være nysgerrig som en positiv værdi. Hos børnene og hos os selv. Vi viser børnene, at det er positivt at stille undrende spørgsmål, at være nysgerrig på sin omverden og forholde sig til, hvordan tingene mon hænger sammen. Vi gør det også ved at stille børnene spørgsmål og anerkende deres undren. Vi undrer os sammen med børnene og går sammen på opdagelse i stedet for at komme med lukkede svar.

På Martha Hjemmet er vi som sagt optaget af normkritik. Vi som pædagoger øver os hele tiden på at få øje på privilegie positioner, på deltagelsespositioner og på udelukkelses mekanismer. Altså på de mere subtile lag i mellemmeneskelig interaktion, der igen enten inkluderer eller ekskluderer.

Det er et helt grundlæggende element i en pædagogisk praksis, der er rundet af det normkritiske perspektiv, at praksis er båret af en positiv funderet nysgerrighed. Vi ønsker at blive klogere. Klogere på sammenhænge, på bevæggrunde og intentioner, på vilkår, på årsager, på det mellem menneskelige møde, på hvad som virker positivt forstærkende og mest hensigtsmæssigt for børnene. Derfor går vi på opdagelse i, hvad der er bagom det tilsyneladende indlysende og selvfølgelige. Vi ser på egne og kollegaers forforståelser og går i dialog herom.

I vores styrkede læreplan har vi indskrevet, at vi ønsker at anspore nysgerrighed hos børnene. At støtte deres evne til kritisk tænkning ved bl.a. at gå på opdagelse sammen med dem i, hvorfor tingene måske er, som de er og også i at gå nye veje. Det gør vi blandt andet ved selv at være rollemodeller.

Samtidigt er det vigtigt at sige at når man arbejder normkritisk, så er det ud fra en grundlæggende forståelse af, at de voksne har ansvar for, hvilke normer vi giver børnene mulighed for at internalisere. I en normkritisk forståelse er det børnene, som imiterer de voksne. Denne bevidsthed er vigtig. At lytte til børnene kan dog give os mulighed for at lære mere om, hvilke normer der er i spil og om hvordan de oplever det givne miljø.

Det andet spor er farvet af, at vi giver børnene så righoldig en hverdag som muligt med masser af stimulerende kreative aktiviteter og oplevelser med kunst i alle former. Vi sørger for at rammerne er i orden, så børnene får mulighed for at indgå i æstetiske læreprocesser og får erfaring med at ytre sig via mangfoldige æstetiske udtryksformer. Poetisk sagt kan man sige, at små kunstnere bliver store livskunstnere. De får i hvert fald muligheden for at udvikle netop kompetencen til kritisk tænkning og det koblet

med at have fundet sin egen stemme (i hvilken form eller udtryk den nu måtte komme) gør, at du kan folde dig ud og blive en aktiv demokratisk medborger. Vi tror på, at ydre indtryk kan påvirke positivt til at skabe indre udtryk. At det skabende og kreative er væsentlige elementer i en demokratisk dannelsesproces.

Pædagog i VG: *"Vi skal stimulere børnenes sanser så meget som muligt. Tage dem med ud i verden, give dem oplevelser med kunst og kultur, bruge tid i KREA værkstedet, og så er det vigtigt at vi husker, at det at arbejde normkreativt er det MODSATTE af materialeforskrækkelse"*

Pædagog i BH: *"Børn er naturligt rigtig gode til at undre sig og være nysgerrige på den verden, der omgiver dem. Alt skal udforskes. Jeg prøver at møde dem der. Jeg lægger mærke til hvad børn gør og hvad de er optaget af lige nu og her. Børn stiller nemlig spørgsmål med både krop og ord. Det lille barn graver måske i jorden med en pind, finder en regnorm og kigger spørgende op på den voksne."*

Det større barn kommenterer måske en solstråles mange farver under frokosten. Jeg øver mig på at være nysgerrig sammen med børnene og stille åbne spørgsmål. Åbne spørgsmål inviterer til samtale. ”

Pædagog fra vg: ”At kunne tænke og forholde sig kritisk til sin omverden er en vigtig del af demokratisk dannelse. Og den evne kan stimuleres ved, at barnet oplever at blive lyttet til, spurgt ind til og selv får lov til at tage stilling uden at det bliver afbrudt eller får svarmuligheder tilbudt. Det vil jeg gerne gøre endnu mere af i min praksis”

Pædagog i BH: ”Jeg er nu blevet særlig optaget af kritisk tænkning i den demokratiske dannelsesproces. Livet i børnehaven bidrager dagligt til arbejdet med at udvikle børns kritiske tænkning. Dilemmaer og udfordringer er en naturlig del af børnehavelivet og en essentiel del af deres udvikling som menneske. Konflikter og uretfærdighed er følelser, de skal lære at håndtere. Det er en vigtig del af deres demokratiske dannelse, at de tilegner sig strategier, når

det kommer til konflikter. De skal turde ytre deres mening og stille sig undrende og kunne sige fra, eller give plads. Alle stemmer skal høres. Vi skal lære børnene, at vi ikke altid skal forsøge at blive enige, men nærmere gå på opdagelse i hinandens tanker og følelser og hensigter og på den måde blive klogere på hinanden.

Jeg vil arbejde videre med at styrke børns kritisk tænkning ved at opfordre børnene til at sige deres mening og undre sig. Børn stiller ofte spørgsmål og deres nysgerrighed er deres drivkraft. Det skal jeg understøtte, da det bidrager til at børn lærer at tænke, reflektere og formulere egne meninger. Børn skal mødes ligeværdigt, det er en del af deres demokratiske dannelse. Når de er uenige i legen, vil jeg opfordre dem til at bruge h/v ord og spørgsmål til hinanden. Jeg skal så og sige lære dem, at de skal indgå i et uenighedsfællesskab.

Konflikter kan være udviklende og lærende ift. at kunne reflektere kritisk og sætte grænser for sig selv. Jeg skal hjælpe børnene til at håndtere konflikter. ”

Afslutningsvist vil vi gerne runde, at det er også børns demokratiske ret at yde og udtrykke modstand. (Bae, 2018) Dette kan udfordre pædagoger i kraft af, at vi har mange børn samlet og modstand kan have mange udtryk herunder vrede og heftig gråd. Det kan sætte pædagogens tålmodighed på prøve men ikke desto mindre er det vigtigt at minde sig selv om, at vi er forpligtet på også at give plads til modstandens udtryksformer og gøre os umage for at afkode dem hos de mindste børn.

Med inspiration fra Berit Baes bog fra 2018 ”Politikk, lek og læring” blev vi opmærksomme på at stille os selv følgende spørgsmål til vores praksis. Er vi overvejende optaget af at fjerne modstand fremfor at anerkende og understøtte børns uvilje eller modstand mod de voksnes beslutninger. Altså må børnene hos os udtrykke

stærke følelser og hvordan giver vi plads til det? Som pædagoger er det vores opgave at understøtte også barnets evne til at yde modstand som led i demokratisk dannelse.

Alle pædagogerne blev individuelt interviewet i afslutningen af projektforsløbet.

Herunder har vi valgt at give enkelte citater fra nogle af pædagogerne på de to hoved spørgsmål fra interviewet. Det er citater, der giver udtryk for en generel holdning eller oplevelse hos den samlede gruppe af pædagoger

1) Hvilke læringsmiljøer skaber de bedste forudsætninger for leg?

Vuggestue pædagog: *”ikke for mange forstyrrende ting, så det forstyrrer for helheden. De mindste bliver hurtigt adspredt. Derudover at vi voksne er rolige. Meget legetøj kan skabe uro, men det kan de voksne også, hvis de er hektiske og ikke nærværende.”*

Børnehave pædagog: *”Det første jeg kommer til at tænke på som svar er en legende voksen. Den legende tilgang er så uhyre vigtig. En attraktiv legevoksen er meget betydningsfuld for børn. Overskueligheden i vores design af legezoner er også vigtig. Det sætter en ramme, men den legende voksen NEDE i børnehøjde ansporer og inspirer og glæder børnene. Og ja man kan godt forvente, at alle voksne i dagtilbud skal agere eller være en legende voksen ”*

Børnehave pædagog: *En vis ro og overskuelighed og så kan man altid putte den vilde leg oveni. Når børnene forstår og kan afkode rammer, så løsner det overskud. Den ro og overskuelighed omkring barnet giver mulighed for fordybelse i legen og det minimerer kaos og konflikter. ”*

Vuggestue pædagog: *”At den voksne indimellem kan slippe kontrollen lidt og bare følge børnene”*

Børnehave pædagog: ”Det skal være attraktivt. For børnene. Det kan sagtens være mindre legetøj- mere fantasi. Hvis der fx er for mange ting, så kan det opfordre til kaos som bare at kaste med tingene”

2) Hvordan ser et læringsmiljø ud, der understøtter demokratisk dannelse? Hvad er den voksnes rolle i den proces – verbalt og nonverbalt?

Vuggestue pædagog: ”Jeg har igennem projekt forløbet erfaret at børnene er blevet mere rolige. De giver mere udtryk for hvad de vil og ikke vil. Formentlig fordi vi voksne vitterlig lytter mere og er meget mere opmærksomme på, hvad børnene ytrer. Det er her at demokratisk dannelse starter. Børnene oplever at have en stemme og blive lyttet til. ”

Børnehave pædagog: ”Det er et miljø, hvor børnene og de voksne er nysgerrige på hinanden, hvor der er omsorg for hinanden og man giver plads til hinanden. Min opgave som pædagog er at kunne

facilitere dynamikkerne i børnefællesskaberne så de fungerer og at børnene får øje på hinanden. ”

Vuggestue pædagog:” Helt grundlæggende at vi som pædagoger husker at tænke GRUPPE og ikke kun 12 individer eller 22 i børnehaven. Det er et mindset hos pædagogen. Fordi fællesskabet er demokrati. Vi er meget i kraft af hinanden og vi passer på hinanden. Den enkelte træder paradoksalt nok også tydeligere frem på denne måde. Det er den voksne opgave, at sikre at alle bliver set og hørt.”

Børnehave pædagog: ” Det er et sted, hvor børnenes perspektiver bliver taget alvorligt men ligeså vigtigt er det, at de voksne oplever at være et sted, hvor ens holdninger og udtalelser bliver taget alvorligt og lyttet til. Hvor også de voksne oplever at have medindflydelse og værdi. Først sådan kan du engageret give det videre til børnene på en troværdig måde. Min rolle som voksen er også at give mig selv til kende. At ytre mig og vise hvem jeg er som fagperson overfor mine kollegaer og forældrene. Det starter hos os”

Afrunding

Pædagog i vg: *”Vi har ændret på en institutionslogik, der herskede nok ikke bare kun hos os men generelt på daginstitutionsområdet. Vi er gået fra at lege og læringsmiljøet groft sagt kun eksisterede om formiddagen i aktiviteter til nu at være en del af hele livet i institutionen hele dagen”*

Pædagog i BH: *”Jeg er blevet meget mere opmærksom på at være lydhør overfor børnenes ytringer. Førhen når jeg planlagde noget, så tænkte jeg oftest på resultatet, hvilket faktisk gjorde, at jeg overså og ikke lyttede til børnenes signaler.”*

Pædagog i vg: *”Helt generelt så bruger jeg nu mere tid til at lytte på børnenes udsagn og jeg er kommet meget mere ned i børnehøjde.”*

Projektet var rammesat til at forløbe lidt over 1 år. Trods det at vi som alle andre blev ramt af pandemiens restriktioner, der gav en noget ændret institutions hverdag, så formåede vi med begejstring at holde liv i projektet. Men det er klart, at det gav nogle benspænd hen af vejen. Vi har gæbt over 4 fænomener – Læringsmiljøer, børne perspektiver/demokratisk dannelse, digital dannelse og leg, der hver især er et større forskningsprojekt værdigt. Hvad jeg prøver at sige er at med den tidsramme henover en i forvejen travl institutionshverdag og corona restriktioner, så efterlader det os kun med en følelse af mere sult. Vi vil gerne fordybe os endnu mere i alle emnerne men især har vores nuværende kendskab til legen som fænomen givet os en erkendelse af, at der er meget mere at hente. Vi kan med fordel arbejde endnu mere intenst og i dybden med hvad legen er for en gådefuld størrelse, og hvordan vi pædagoger bedst giver plads til den og får den til at vokse, samt hvordan vi kan understøtte børnenes legekompeterencer men faktisk også vores egne.

I visse henseender har vi helt klart en oplevelse af, at vi først lige er startet. Tiden er fløjet afsted og der er så meget mere vi gerne vil kende til og vide mere om. Men nogle døre er åbnet og nye landskaber har åbnet sig for os.

At arbejde med dette projekt bekræftede os kun i, at de 4 emner ER nært beslægtede. De fletter sig konstant ind i hinanden, og det ene synes afhængigt af det andet og så videre. Det har været givende at forsøge at zoome ind på de enkelte emner og samtidigt forbinde dem alle løbende. Det vil jo dybest set være det, vi som daginstitution samlet vil arbejde videre med i tilrettelæggelsen af vores læringsmiljøer.

Pædagog i vg: *”Vi er blevet meget glade for ordet at **samskabe**. På samskabelse af læringsmiljøer mellem børn og voksne. For læringsmiljøer er det hele, stemning, rammer o.s.v. – og det er noget, som skabes sammen med børnene i en gensidig påvirkning”*

Vi kan efter endt projektføreløb skitsere et lidt generaliseret men alligevel beskrivende billede fra vores hverdag på Martha Hjemmet. Et generelt billede der viser nogle tydelige tendenser, der er værd at hæfte sig ved. Vores børn er blevet bedre til at lege. Vi er blevet bedre til at lege. Vi lytter mere indlevende til, hvad børnene beretter og de er generelt langt mere fortællende. Samtidigt er der kommet mere ro på børnegrupperne og også børnene lytter mere til hinanden. Fællesskabsånden hos både store og små er styrket samtidigt med at der er givet mere plads til den enkelte. Vi drager omsorg for hinanden og hylder forskelligheden. Vi anvender begrebet ”samskabe” om alt, hvad vi foretager os, da vi nu er klar over i hvor høj grad vi gensidigt påvirker hinanden, hvilket gælder ligeså meget barn/voksen. Vi dyrker at være nysgerrigt undrende på hinanden og på verden omkring os. Digitale redskaber anvendes mere smidigt nu og således, at de understøtter

barnets stemme og perspektiv i dokumentation og evaluering af det pædagogiske arbejde. Vi søger fantasiens magiske univers, hvor alt kan ske og vi samskaber imaginære men også konkrete miljøer til glæde for store og små.

Men først og fremmest er vi kommet endnu mere ned i børnehøjde.

Projektet havde et helt overordnet eksplorativt sigte. Vi ønskede at udforske og udvikle på de 4 fænomener. Det fik den betydning, at vi alle som vil var involveret så os selv som medforskere i et laboratorium, hvor vi vidste, hvad vi kiggede efter men ikke hvilken farve eller konturer og former det ville indtage.

Så afsættet var, at der er som udgangspunkt ikke var en ensidig facitliste, men at vi øvede os sammen og skulle betræde nyt land sammen. Det viste sig konstruktivt med denne fælles forståelse som en slags metode-ramme idet, at det angav det ”mind-set” som kom til at bære projektet så energisk igennem.

Jeg vil afslutningsvist opfordre andre pædagoger og institutioner til at skabe deres egne udviklingsprojekter. Store som små projekter kan løfte den faglige kvalitet og give fornyet arbejds glæde. Den ovenstående beskrevne fælles forståelse er dog væsentlig for, at alle tør involvere sig, udvise nysgerrighed og motivation for deltagelse.

Centralt for et praksis udviklingsprojekt som dette er nemlig, at det fordrer involvering. Det skal ikke baseres på ren undervisning med en forventning om en simpel ”input-output” logik.

Til sidst den vigtige pointe: ”*Det du kaster lys på giver du liv*”.

Litteraturliste

Bøger

Aabro, Christian, (red.) "Læring I daginstitutioner – et erobringsforsøg". Forlag Dafolo 2014

Alrø, H. (red) "Organisationsudvikling gennem dialog", Aalborg Universitetsforlag 2004

Andersen, D. og Thomsen, K.T. : Inkluderende fællesskaber. Pædagogiske kompetencer i vuggestue og børnehave. Dafolo 2014

Bae, Berit: "Politikk, Lek og Læring – barnhageliv fra mange kanter", Fagboksforlaget 2018

Bayer, Søs: "Dannelse til Demokrati", Forlag samfundslitteratur 2020

Palludan, C.: Børnehaven gør en forskel. Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag 2005

Essén, Gunilla, Björklund, Erika og Olsborn Björby, Leicy: "Pedagogisk dokumentasjon – å utvikle seg og lære sammen" Forlaget Pedlex 2018

Filténborg, Dorte "Læringsmiljøer med høj kvalitet". Hans Reitzels Forlag 2021

Frederiksen, Helle B. 'Giv alle børn flere muligheder', Eks-skolens Trykkeri. 2020

Frederiksen, H. og Andersen, T.B. : At arbejde udviklingsorienteret. Eks-skolens Trykkeri 2014

Hansen, Nils Falk (red.) ”Æstetikken tilbage i pædagogikken – på opdagelsesrejse mod ukendte mål”. Forlag Dafolo 2020

Hansen, Nils Falk og Snorre Wilms Boysen, Mikkel: ”Vovemod og handlekraft – om kreativitet, æstetik og skabende pædagogik”, Akademisk Forlag 2020

Hart, Susan: ”Inklusion, leg og empati. Neuroafektiv udvikling i børnegrupper”. Forlag Gyldendal 2015

Nørgaard, Cecilie: ”Han Hun Hen”, Gyldendal 2021

PH: ”Om Leg”, Gyldendal Kolibri 2019

Prins, Karen ”Demokrati” (s. 17-33) i ”Temaer og aktiviteter I daginstitutioner” Aabro, Christian (red.) Hans Reitzels Forlag 2021

Ringsmose, Charlotte og D. E. Kabier, Jonas: ”Små børns hjerneudvikling”, Forlaget Dafolo 2020

Ringsmose, Charlotte og Ringsmose Staffeldt, Susanne: ”Rum og Læring – om at skabe gode læringsmiljøer i børnehaven, Forlaget Dafolo 2012

Sønnichsen, Lise Hostrup og Jørgensen, Hanne Hede: ”Legens magi”. Akademisk Forlag 2019

Svinth, Lone og Ringsmose, Charlotte: ”Læring og udvikling i daginstitutioner”, Dansk Psykologisk Forlag 2012

Warming, Hanne: ”Børneperspektiver – Børn som ligeværdige medspillere i socialt og pædagogisk arbejde”, Akademisk Forlag 2011

Winther-Lindqvist, Ditte Aleksander: ”Skal vi lege – leg, identitet og fællesskaber i børnehaven”, Forlaget Frydenlund 2006

Winther-Lindqvist, Ditte Aleksander: ”Kort og godt om leg”. Dansk Psykologisk Forlag 2020

Åberg, Ann & Taguchi, Hillevi Lentz: ”Lytningens pædagogik – etik og demokrati i pædagogisk arbejde”. Kroghs Forlag 2007

Artikler og tidsskrifter

Hansen, Nils Falk og Rose, Pernelle: ”Æstetikken i pædagogikken – en genvej til demokrati og mangfoldighed” i Kognition & pædagogik nr. 109 august 2018

Norges Utdanningsdirektoratet: ”Pedagogisk dokumentasjon i barnhagen”, 2018

Det gode børneliv: ”Legefaglighed”. Sep 2021. Landsorganisationen Danske Daginstitutioner

Clarup, E., Hamilton, S. D. P., & Padovan-Özdemir, M. Normkritisk og normkreativ pædagogik i aktuel praksis. Et forskningsbaseret inspirationskatalog til dagtilbud. VIA University College 2020

EVA-Tema nr. 11: Børneperspektiver”, 2018

Eva-Tema 1/02 2015: ”Børns perspektiver skaber pædagogisk udvikling”

Filténborg, Dorte: ”Det professionelle samarbejde i dagtilbud – om at være sammen professionelt med fokus på læringsperspektivet”

Mølgaard, Malene – 'Guide: Sådan leder du normkritisk pædagogik', BUPL, 4.9.20. <https://bupl.dk/artikel/guide-saadan-leder-du-normkritisk-paedagogik/>

Mølgaard, Malene – 'Normkritik er en naturlig del af den pædagogiske læreplan', Børn & Unge, Forskning, nr. 10, 15.9.20

Graack, Jacob – 'Kritisk refleksion over stereotype normer – en central del af pædagogers (ud)dannelse', Børns Hverdag #2, april 2021, DLO. 2021

Graack, J. Fra Hverdagsforståelser til en faglig forståelse af køn. VERA no. 76/sep. 2016

Solhaug, Karianne Myhre og Jensen, Tone: "Lek med entusiasme" Barnhagefolk 1-2020

Solhaug, Karianne Myhre og Jensen, Tone: "Lek med entusiasme – Wow! Her vil jeg leke!" Barnhagefolk 2-2020

Solhaug, Karianne Myhre og Jensen, Tone: "Lek med entusiasme vil du være med at leke – ute?" Barnhagefolk 3-2020

Solhaug, Karianne Myhre og Jensen, Tone: Lek med entusiasme – Det er meg det kommer an på" Barnhagefolk 4-2020

Publikationer på nettet

"Demokrati og medbestemmelse i børnehøjde" EMU 2020

<https://emu.dk/dagtilbud/det-paedagogiske-grundlag/dannelse-og-boerneperspektiv/demokrati-og-medbestemmelse-i?b=t436-t3496>

FNs børnekonvention

https://www.boerneraadet.dk/media/87197/BRD_FN_Boernekonventionen.pdf

Læs mere om Børnekonventionen og FN's Børnekomité hos The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR).

En stor tak til alle fra Martha Hjemmet. Alle fotos i dette hæfte er af børn og voksne på Martha Hjemmet.